

استیفای حق به شهر در حقوق ایران در پرتو حکمرانی مبتنی بر پایداری محدثه معینی فر^۱

۱- استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین المللی امام خمینی - قزوین - ایران (نویسنده مسئول)
Email : Moeinifar@isr.ikiu.ac.ir - Tel:09127837945

چکیده

پیوند میان استیفای حق‌های شهروندان و حکمرانی که در حق به شهر به اوج ظهور و بروز خود رسیده، امری غیرقابل انکار است و بدین ترتیب، حق به شهر و حکمرانی محلی دو روی یک سکه خواهند بود. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال‌هاست که مفهوم، ابعاد و محتوای حق به شهر در حقوق ایران چیست و این حق چه نسبت و رابطه‌ای با حکمرانی مبتنی بر پایداری دارد؟
حق به شهر امری اعتباری است که متعلق آن، شهر و امکانات مادی و معنوی درون آن است که معیارهای متفاوتی را می‌توان برای تعیین ابعاد و محتوای آن برشمرد، مانند قانون و عرف خاص که البته معیار دوم برای آنکه اعتبار یابد، باید به تصویب قانون‌گذار برسد. صاحبان این حق، مردم و متعهد آن نیز دولت و بخشی از آن یعنی شهرداری‌ها و سازمان‌های مشابه و خود مردم هستند. حکمرانی مبتنی بر پایداری با روش‌هایی چون رفع ابهام‌های حق به شهر و ایجاد شرایط استیفای این حق از طریق دستیابی به اهداف خود می‌تواند به استیفای حق به شهر کمک نماید.
واژگان کلیدی: حق به شهر، ابعاد، شهر، محتوا، حکمرانی پایداری.

Exercising the right to the city in Iran's law in the light of the governance on the basis of sustainability

Mohaddeseh Moeinifar¹

1. Assistant Prof. of Theology and Islamic thought (Islamic jurisprudence and fundamentals of Islamic law), Faculty of Islamic Sciences and Researches, Imam Khomeini International University (IKIU)-Qazvin, Iran

* Email: Moeinifar@isr.ikiu.ac.ir

DOI: <http://doi.org/10.22034/jprd.2024.62147.1102>

Received: June 2024 Accepted: september 2024

Abstract:

Despite the importance of human rights in the current decades and its association with global movements, these rights are still facing serious problems in the stage of fulfillment. Identifying a long list of rights that lack the guarantee of proper execution for realization, can never help human issues and problems in reaching a desirable life. The realization of this important need a suitable model and framework, and perhaps it can be said that the right to the city is one of the most obvious rights that can be realized through governance based on sustainability at the local governance level.

The link between the exercise of citizens' rights and the governance which in the right to the city has reached its peak, is undeniable, and thus the right to the city and local governance will be two sides of the same coin. One of the issues that have been ignored in Iran's laws is the issue of the right to the city and its relationship with governance, especially the governance on the basis sustainability. Although the discussion about the governance in Iran is very hot, but its relationship with the fulfillment of people's rights has not been given much attention. Trying to use and mutually exploit these two can show a clear picture of a progressive society where all elements are in their place and people are treated decently.

This study by descriptive - analytical method seeks to answer the questions that include the concept, examples and content of the right to the city in Iran's law and the relationship between the right to the city and the relationship with the governance on the basis sustainability. The current research is based on these hypotheses: the right to the city is a collective right that is related to the city and its belongings, and the right-holders of it are the citizens and its duty-

bearers are the governments, and the relationship between the governance on the basis sustainability and the right to the city is the bilateral relationship.

The purpose of the current research is to explain the concept, nature and dimensions of the right to the city in Iran's law and to explain its relationship with the governance on the basis sustainability, because the basis of governance of any kind is to pay attention to the people and especially their rights. The necessity of this issue increases when, despite the writing of many articles about this issue outside of Iran, most of the papers in this field in Iran have been written in sciences other than law, which below refers to them:

Habibnezhad and khosravi (2022) in a paper entitled "The Right to the City and the Possibility of its Recognition in the Iranian legal system" have mentioned the point that "the possibility of equal use of benefits and capacities of a city for all its inhabitants has become an important demand. The main reason for this new demand is the plenitude of human and environmental problems that have arisen in cities. One of the requirements for solving these problems is the recognition of local citizenship and the so-called right to the city. Indeed, many cities around the world have adopted instruments regarding the right to the city. It needs to be investigated whether it is possible to draft a law or a charter of rights to the city in Iran. In this paper, while defining and clarifying the nature of the right to the city, the most important international and domestic instruments on this topic have been examined. Thereafter, the problems of Iranian cities whose solution requires identification of the right to the city will be considered. Finally, examples for guaranteeing this right will be stated" (Habibnezhad and khosravi, 2022).

Kamyarrad, Hadavand and kamyarrad (2021) in a paper entitled "Right to the City" concluded that "Cities contain more than half of the world's population. Urban sprawl and environmental degradation would cause irreparable damage to the cities and their citizens. A considerable number of the urban population suffer from the lack of human rights in the cities. Fundamental principles ought to be respected in order to achieve the desired standards of living, Human dignity and the well-being of citizens. The right to the city is an idea, recently having drawn social movements and urban designers' attention to the fact that preserving the fundamental human rights in the cities is of the essence to the extent that some countries have recognized this right in their internal documents. It is true that the community of engineers has allocated a part of their studies to the right to the city and its importance. However, such human right is not confined to the urbanization rules and it should be considered legally binding. This Article Interprets the Right to The City from legal dimension and the responsible organizations for protecting and preserving it" (Kamyarrad, Hadavand and kamyarrad, 2021).

The right to the city is a non-objective matter that the city and the material and spiritual facilities within it belongs to it. Different criteria can be considered to determine its dimensions and content, such as law and special custom, but the second criterion must be valid in the view of the legislator in order to be valid. The right-holders are the people and its duty-bearers are the government and a part of it such as municipalities and similar organizations and also people. Sustainability-based governance through methods such as resolving the ambiguities of the right to the city and creating the conditions for the exercise of this right by achieving its goals can help the enforcement of the right to the city.

Living in the city brings obligations for city managers and rights and duties for citizens; But what is investigated in this research is the relationship between the right to the city and the principles, role and importance of the governance on the basis sustainability. The right to the city is a matter of credit that belongs to that city and the material and spiritual facilities within it, which has many contents and dimensions. Although the two examples of the right to participate and the right to be assigned have been specifically mentioned for the content of the right to the city, other dimensions can also be listed for it, all of which will be able to be realized under the shadow of the above two examples. Therefore, it can be claimed that the right of appropriation has many details that will be determined by specific customs (architecture and urban planning).

Sustainability-based governance is achieved through the appropriate combination of economic, social and environmental dimensions as well as through the determination of appropriate structures, and its principles include accountability, attention to multiple criteria, prevention, flexible management, determining all costs and It is participation. This type of governance also includes good or desirable governance.

The relationship between sustainability-based governance and the fulfillment of the right to the city is a mutual relationship that both sides can realize each other. Sustainability-based governance by removing the ambiguity related to the right to the city by going through steps such as determining its rightholders, determining its content and dimensions, creating the ability to confront and guarantee the organized implementation, and also, creating the conditions for fulfilling the right to the city through achieving goals. Sustainability-based governance, such as strengthening and improving democracy, strengthening and improving people's participation, strengthening and improving accountability, increasing transparency and controlling corruption, the rule of law and establishing a judicial system and fair proceedings, and local governance take steps in the direction of fulfilling the aforementioned right.

Keywords: "right to the city", "content", "governance on the basis of sustainability", "city".

:

مقدمه

با وجود اهمیت حقوق بشر در دهه‌های کنونی و همراهی آن با جنبش‌های جهانی، این حقوق هنوز در مرحله استیفا و اجرا با مشکل جدی روبرو هستند. شناسایی فهرستی طولانی از حق‌ها که فاقد ضمانت اجرای مناسب برای تحقق هستند، هرگز نمی‌تواند مسائل و مشکلات بشر را در رسیدن به زندگی مطلوب و زیست عادلانه و عالمانه یاری کند. تحقق این مهم به الگو و چارچوبی مناسب نیاز دارد و چه‌بسا بتوان گفت که حق به شهر، یکی از بارزترین حق‌هاست که می‌تواند از طریق حکمرانی مبتنی بر پایداری در سطح حکمرانی محلی تحقق یابد.

یکی از موضوعاتی که در قوانین ایران مغفول مانده، موضوع حق به شهر و ارتباط و نسبت آن با حکمرانی به‌ویژه حکمرانی مبتنی بر پایداری است. هرچند بحث درباره حکمرانی در ایران بسیار داغ است، اما رابطه آن با استیفای حق‌های افراد چندان مورد توجه نبوده است. تلاش برای استفاده و بهره‌برداری متقابل این دو از همدیگر می‌تواند تصویری روشن از یک جامعه مترقی را نشان دهد که تمامی عناصر در جای خود قرار دارند و با افراد به نحو شایسته‌ای رفتار می‌شود. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ به این سؤال - هاست که مفهوم، ابعاد و محتوای حق به شهر در حقوق ایران چیست و حق به شهر چه نسبت و رابطه‌ای با حکمرانی مبتنی بر پایداری دارد؟

پژوهش حاضر بر این فرضیه‌ها مبتنی است: حق به شهر، حقی جمعی نسبت به شهر و متعلقات آن است که استیفاکنندگان آن شهروندان و متعهد آن نیز دولت‌ها هستند و رابطه و نسبت میان حکمرانی مبتنی بر پایداری و حق به شهر، رابطه‌ای دوسویه است. هدف پژوهش حاضر تبیین مفهوم، ماهیت و ابعاد حق به شهر در حقوق ایران و توضیح رابطه و نسبت آن با حکمرانی مبتنی بر پایداری است، زیرا پایه و اساس حکمرانی از هر نوع آن، توجه به مردم و به‌ویژه حقوق آنان است. ضرورت این موضوع هنگامی بیشتر می‌شود که با وجود نگارش مقالات بسیاری در این باره در خارج ایران، عمده مقالات در ایران در این زمینه در علمی غیر از حقوق نگاشته شده‌اند که در ذیل به برخی مقالات حقوقی داخلی و خارجی اشاره می‌شود:

حبیب‌نژاد و خسروی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «حق به شهر و امکان شناسایی آن در نظام حقوقی ایران» هر چند تلاش کرده‌اند مفهوم، مبانی، ماهیت و متعهد را در حق به شهر تعیین کنند و اسناد حقوقی را در این زمینه بررسی کنند و در نهایت، از ضرورت شناسایی حق به شهر در ایران و موانع آن و الزامات بهره‌مندی از این حق سخن گویند؛ اما نتوانسته‌اند از مکتوبات سایر علوم و مباحث مطرح در حقوق بین‌الملل فاصله بگیرند. با توجه به عنوان مقاله پیش‌بینی می‌شد که عمده مطالب مقاله در حوزه حقوق ایران باشد. از عمده تفاوت‌های مقاله حاضر با مقاله فوق، تلاش برای دستیابی به مفهوم، ماهیت، محتوا و ابعاد این حق با توجه به قوانین ایران بوده است که بتواند از این طریق با حکمرانی مبتنی بر پایداری نیز ارتباط یابد.

کامیار راد و دیگران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «حق بر شهر» پس از طرح مفهوم شهر و پیشینه حق به شهر از دیدگاه اندیشمندان غیر حقوقی، به مفهوم حق بر شهر از دیدگاه لوفور و هاروی پرداخته و برخی مباحث حقوق بین‌الملل را درباره ماهیت و مفهوم حق بر شهر مطرح کرده‌اند. در ادامه، رابطه حقوق شهروندی و حقوق بشر را با حق بر شهر مد نظر قرار داده و در اسناد بین‌المللی این حق را بررسی کرده‌اند. متعهدان این حق را به دو گروه دولت و بازیگران غیردولتی تقسیم نموده‌اند. نکته قابل توجه درباره این مقاله این است که تمامی موارد مطرح در حقوق بین‌الملل و سایر علوم بررسی شده و کمتر به حقوق ایران توجه شده است.

ایسر دوس سانتو گومز^۱ (۲۰۱۸) در مقاله‌ای با عنوان «حق به شهر از دیدگاه حقوق و جامعه‌شناسی»، مفهومی حقوقی از حق به شهر را از منظر حقوقی و جامعه‌شناختی پیشنهاد می‌کند. مفهوم اتوپایی حق به شهر هانری لوفور، در ارتباط با آثار مانوئل کاستلز^۲ در مورد شیوه‌های شهری تحرک اجتماعی، به تعریفی از مفهوم «شهر عادلانه و پایدار» منجر می‌شود. با پیروی از روش اومانیسیم دیالکتیکی روبرتو لیرا فیلو^۳، مشروعیت قانون از نظر دیالکتیکی از فرایند رهایی فرد ناشی می‌شود تا جایی که او از نظر تاریخی و اجتماعی حقوق جدیدی را در تضاد با آزادی‌های تثبیت شده تأیید می‌کند؛ بنابراین، محتوای حقوقی حق به شهر بر مبارزات جنبش‌های اجتماعی شهری

^۱ - Isar dos SantosGomes

^۲ - Manuel Castells

^۳ - Roberto Lyra Filho

مبتنی است که برای به رسمیت شناختن حقوق خود در هر مرحله تاریخی مبارزه می کنند. حق به شهر، در لحظه تاریخی کنونی، به عنوان حقی سیاسی برای تصمیم گیری در مورد استفاده از قلمرو فضای شهری و مشارکت در ایجاد آن، در نظام سرمایه داری تلقی می شود. ایدوکالا^۱ (۲۰۲۰) در مقاله ای با عنوان «حق به شهر در هند؟ ادعاهای حقوقی و سیاسی در مورد مسکن و فضای شهری در هند»، اظهار می کند که شعبه دادگاه عالی دهلی در پرونده تخریب شکور باستی در دهلی اعلام کرد که زاغه نشینان حق مسکن دارند و باید در برابر تخلیه اجباری و اعلام نشده محافظت شوند. دادگاه در صدور رأی خود به ایده ای که در جنبش های اجتماعی شهری و حقوق بین الملل رایج است، استناد کرد: «حق به شهر»؛ اما حق به شهر چیست و چه جایگاهی در نظام حقوقی هند دارد؟ این مقاله به بررسی معنا و ارتباط حق شهر می پردازد و چگونگی اعمال و تحقق آن را در شهرهای هند بررسی می کند.

پژوهش حاضر از بخش هایی چون مفهوم و ماهیت حق به شهر در حقوق ایران، محتوا و ابعاد حق به شهر در حقوق ایران، صاحبان و متعهدان حق به شهر، مفهوم و اصول حکمرانی مبتنی بر پایداری، تبیین رابطه استیفای حق به شهر و حکمرانی مبتنی بر پایداری و نقش حکمرانی مبتنی بر پایداری در تحقق و استیفای حق به شهر تشکیل شده است.

مفهوم و ماهیت حق به شهر در حقوق ایران

با مروری بر نظریات حق به شهر مانند نظریات لوفور^۲ باید اذعان کرد که «حق به شهر یک چالش و فریاد است، نه ادعایی قانونی و قابل اجرا و استیفا» (Layard, 2012, p.256)، زیرا «هدف لوفور این بود که پیوندهای بین فلسفه و «زندگی شهری» را واضح تر نشان دهد؛ بنابراین، از مفهوم «حق» استفاده کرد، بدون اینکه آن را به وضوح در اصطلاحات فلسفی تعریف کند» (Layard, 2012, p.256). به علاوه، «لوفور در توسعه «این حق» از ادبیات قدیمی کلاسیک درباره شهرها به ویژه نوشته های مور^۳، افلاطون و ارسطو بهره برد و پیشنهاد کرد «زندگی خوب» می تواند در شهر تحقق یابد» (Lefebvre, 1996: 158). لوفور بر این باور بود که این حق شهروندان را به عنوان استفاده کنندگان این خدمات متعدد، تعدیل، مشخص و کاربردی تر کند (Purcell, 2002: 99). یکی دیگر از نظریه پردازان در این زمینه، هاروی است که «حق به شهر را به مراتب بیشتر از آزادی فردی برای دسترسی به منابع شهری می داند. از نظر وی این حقی است که با تغییر شهر خود متحول خواهیم شد. علاوه بر این، این حق، حق جمعی و نه فردی است، زیرا این دگرگونی ناگزیر به اعمال قدرتی جمعی برای تحول فرایندهای شهرنشینی نیاز دارد» (Harvey, 2008: 23). وی همچنین «حق به شهر را حق بازسازی خود با ایجاد نوع متفاوتی از اجتماعی شدن شهری می داند که یکی از ارزشمندترین حقوق بشر نیز به شمار می رود» (Harvey, 2003: 939).

لوفور و هاروی با کنار هم قراردادن این واژگان تلاش کرده اند تا آنچه مطلوب خویش است، بیان نمایند، در حالی که به اذعان حقوق دانان نتوانسته اند مفهوم روشنی از این مفهوم و ماهیت آن پیشنهاد نمایند. بر همین اساس، در حقوق کشورهای غربی و حتی حقوق بین الملل، تعریف روشن قانونی از این حق وجود ندارد. با توجه به این موضوع، لازم است نظام حقوقی ایران خود مستقلاً مفهومی مناسب برای آن تعیین نماید. بر همین اساس، برای دستیابی به مفهوم این عبارت در حقوق ایران می توان به طرق زیر اقدام نمود:

الف- تبیین ماهیت آن در حقوق ایران و سپس تعریف آن

نظریه پردازان حوزه حق به شهر، آن را حقی سیاسی می دانند که در زمره حق های فردی است. شواهد این موضوع را می توان در این عبارات یافت: «مفهوم حق به شهر که توسط لوفور تا طرف داران اخیر آن مانند هاروی، مارکوزه^۴ و مایر^۵ گسترش یافته است، شهر را به عنوان محل زایش و پرورش ایده ها، آرمان ها و جنبش های انقلابی معرفی می کند» (Fisher et al., 2013, p.161-162).

«حق به شهر به عنوان حق سیاسی مدیریت محلی بر دگرگونی ها و زندگی شهری با شهروندی رسمی از دیدگاه صرفاً مبتنی بر دولت - ملت مغایرت دارد... حق به شهر مستلزم احساس عاملیت سیاسی جمعی از طریق مشارکت مؤثر مردم سالارانه در همه اشکال حکمرانی و برنامه ریزی است» (Gott, 2016, p.209-210).

¹ - Idiculla

² - Lefebvre

³ - More

⁴ - Marcuse

⁵ - Mayer

از سوی دیگر، در عرصه بین‌المللی این حق، مجموعه‌ای از معانی تلقی شده است که وابستگی متقابل دارند و شامل تمام حقوق بشر شناخته شده در عرصه بین‌المللی یعنی حق‌های مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی و به عبارت دیگر، سه نسل حقوق بشر است (Szpak, 2016: 370). اشکال پذیرش این نظر آن است که در مورد ماهیت فردی یا جمعی بودن این حق نمی‌توان به یک جمع‌بندی رسید، زیرا اگر در زمره حق‌های نسل اول و دوم تلقی شود، حقی فردی است، اما اگر در زمره حق‌های نسل سوم باشد، حقی جمعی خواهد بود.

علاوه بر این، بر اساس آنچه در مطالب فوق بیان شد، می‌توان ادعا کرد برخی حقوق‌دانان حق به شهر را حق نمی‌دانند (Hearne, 2013: 173; Holston, 2009: 247)؛ یعنی بر این باورند که این مفهوم صرفاً مطالبه‌ای اخلاقی است که در قالب حق، قابل بیان و سپس قابل استیفا نیست.

بنابراین، برای تعریف درست این حق در حقوق ایران، باید درباره ماهیت آن در حقوق ایران سخن گفت. هر چند حقوق‌دانان از ماهیت این حق سخنی به میان نیاورده‌اند، اما با کمی جستجو در متون می‌توان این مفهوم را یک حق دانست و درعین حال، نوع آن را نیز مشخص نمود، زیرا در مجموع و باتوجه به شناسایی دوگانه تکلیف و حق در برابر دوگانه حکم و حق از دیدگاه برخی حقوق‌دانان (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۲۵۲-۲۵۳) می‌توان سه نظر درباره ماهیت این مفهوم ملاحظه کرد:

۱- حق محض و ساده

۲- حق آمیخته به تکلیف

۳- تکلیف

باتوجه به کارکرد حق و آنچه از نظریه پردازان این مفهوم بیان شد، می‌توان این مفهوم را حق آمیخته به تکلیف تلقی کرد، زیرا تصور این حق در برابر حکمرانی وقتی معنا می‌یابد که شهروندان نیز ملزم به انجام تکلیف در این حوزه باشند و درعین حال، بتوانند حق خود را استیفا کنند. پس باتوجه به مطالب فوق، حق به شهر، «حقی آمیخته به تکلیف است که متعلق آن شهر و هر آنچه است که درون آن وجود دارد».

ب- ارزیابی و تبیین مفهوم هر یک از واژگان این عبارت مرکب

درباره معنای اصطلاحی حق، میان فقیهان و حقوق‌دانان امامیه سه نظر ملکیت (نائینی، ۱۴۱۸، ج ۱: ۱۰۷؛ بحر العلوم، ۱۴۰۳، ج ۱: ۱۳؛ حسینی حائری، ۱۴۲۱، ج ۱: ۱۱۲)، سلطنت (انصاری، ۱۴۲۰، ج ۳: ۹؛ اراکی، ۱۴۱۵، ج ۱: ۱۰-۱۲؛ موسوی خویی، بی تا، ج ۲: ۵۲؛ جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲: ۲۱۶؛ امامی، ۱۳۶۳، ج ۴: ۲۱۶؛ کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج ۳: ۴۴۲) و امری اعتباری (موسوی خمینی، ۱۴۲۱، ج ۱: ۲۱-۲۲؛ آخوند خراسانی، ۱۴۰۶: ۴) مطرح است.

هرچند برخی با استناد به ماده ۴ قانون تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری ایران، شهر را در اصطلاح حقوقی چنین تعریف کرده‌اند: «شهر جایی است که در آن نوع مسکن، رفتار، درآمد، سیمای شهری و پوشاک مردم آن با روستا متفاوت باشد و شغل سکنه آن غیر از کشاورزی باشد» (مظهری، ۱۴۰۳: ۷۰)، اما به نظر می‌رسد قانون‌گذار باتوجه به اشاره قوانین گوناگون مانند اصول ۷، ۴۴ و ۱۰۰ قانون اساسی به واژه شهر، معنای اصطلاحی آن را در علوم دیگر پذیرفته و به تقسیمات جغرافیایی در این زمینه پایبند است. برای نمونه، در ماده ۱ مجموعه قوانین و مقررات شهرداری، جمعیت حداقل ۵ هزارنفری شرط تأسیس شهرداری در یک مکان ملاحظه شده؛ بنابراین، می‌توان چنین نتیجه گرفت که وجه تمایز شهر از روستا در این ماده، جمعیت است؛ اما ملاک در ماده ۴ قانون تقسیمات کشوری مصوب ۱۳۶۲، فعالیت‌های اقتصادی و غیره است.

از مجموع آنچه درباره معانی واژگان حق و شهر بیان شد، می‌توان این تعریف را از حق به شهر در حقوق ایران بیان کرد: «حق به شهر، امری اعتباری است که متعلق آن شهر و امکانات مادی و معنوی درون آن است». به علاوه، در موضوع متعلق این حق نیز باید گفت باتوجه به آنکه از گذشته دور و حتی پیش از اسلام، تقسیم میان شهر و روستا وجود داشته است، می‌توان چنین حقی را نسبت به شهر و امکانات آن تصور کرد؛ اما نباید فراموش کرد این حق در تطور است و در طول زمان، ابعاد جدیدی به این حق افزوده می‌شوند.

درنهایت باید اذعان کرد این حق قطعاً با حق سکونت متفاوت است، زیرا متعلق حق سکونت شامل شهر، روستا یا هر مکانی است که انسان‌ها بتوانند در یک زندگی جمعی در آن زیست کنند؛ درحالی که در حق به شهر، متعلق حق صرفاً شهر خواهد بود. به علاوه، حق

سکونت، بهره‌مندی از شهر یا هر مکان دیگر را صرفاً محدود به سکونت می‌کند، درحالی‌که بهره‌مندی از شهر یا محل سکونت تنها به سکونت و برخی بهره‌مندی‌های مرتبط به آن محدود نمی‌شود.

بحث و بررسی

محتوا و ابعاد حق به شهر در حقوق ایران

از دیدگاه لوفور، حق به شهر مستلزم «حق تغییر یافته و احیاء شده نسبت به زندگی شهری» است که شامل دو حق اساسی است: حق مشارکت و حق تخصیص. حق مشارکت به این معناست که ساکنان شهری باید فرصت و توانایی تعیین معنادر محدوده فضای شهری را داشته باشند و حق تصرف یا اختصاص، حق ساکنان را به‌عنوان بهره‌مندان فضای شهری در اولویت قرار می‌دهد؛ یعنی ساکنان شهر باید به فضای شهر دسترسی داشته باشند (Pindell, 2006, p.440). به‌علاوه، فضای سبز نیز یکی از ارکان مهم در این فضای شهری است (پورمحمدی و سعادت‌جو، ۱۴۰۳: ۲۱).

الف - حق مشارکت

حق مشارکت یکی از حق‌های اساسی افراد در قوانین ایران است که در موضوع شهرنشینی نیز مورد توجه قانون‌گذار بوده است. اشاره مصرح قانون‌گذار در اصل ۱۰۰ قانون اساسی به موضوع همکاری و سپس ملاحظه حق انتخاب افراد ذی‌صلاح برای اداره امور خود به‌خوبی نشان‌دهنده توجه قانون‌گذار به موضوع مشارکت مردم و حکمرانی با همکاری و کمک آنان است. در قانون شهرداری‌ها، قانون تشکیلات، وظایف و انتخابات شوراهای اسلامی کشور و انتخاب شهرداران مصوب ۱۳۷۵/۰۳/۰۱ با آخرین اصلاحات تا تاریخ ۱۳۹۶/۱۰/۲۴ نیز به نحوه انتخاب افراد برای شوراهای شهر اشاره شده است که مردم نقش مستقیمی در انتخاب آن‌ها دارند. همچنین، در برخی قوانین مانند ماده ۲۹ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مصوب ۱۳۹۵/۱۱/۱۰ با اصلاحات و الحاقات بعدی با اشاره مصرح به موضوع مشارکت مردم در موضوعات مختلف بر این امر تأکید شده است.

در برخی قوانین مانند ماده ۱۰ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات مصوب ۱۳۸۷/۱۱/۰۶ نیز به برخی لوازم و شرایط تحقق مشارکت شهروندان در حیطه‌های مختلف مانند مدیریت شهری اشاره شده است، مانند دسترسی به اطلاعات. دسترسی به اطلاعات سازمان‌ها می‌تواند نظارت مردم به عنوان یکی از ابعاد مشارکت را بر عملکرد سازمان‌های حوزه مدیریت شهری کارآمد نماید. البته استیفای این بخش از حق به شهر به لوازم دیگری نیز نیاز دارد که در قوانین به‌ویژه آیین‌نامه‌های داخلی سازمان‌ها به آن‌ها اشاره نشده است، مانند ایجاد شبکه‌های ارتباطی با سازمان‌ها و انتقال مسائل به‌صورت مستقیم به مسئولان شهری و غیره.

ب - حق اختصاص یا حق اولویت

لوفور حق اختصاص را در دهه ۱۹۶۰ ذیل حق به شهر مطرح کرده، درحالی‌که طرح این حق در معنای عام خود سابقه‌ای طولانی در فقه و سپس حقوق دارد. «هرگاه چیزی که وجود خارجی دارد و مالیت نداشته باشد، اختصاص به شخص معین داشته باشد؛ آن را حق اختصاص نامیده‌اند» (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰: ۱۰۳).

در برخی مواد قانونی مانند ماده ۲۶ قانون مدنی، با ممنوعیت تملک خصوصی نسبت به آن اموال از این حق حمایت شده است. محور این حمایت، انتفاعات عمومی، مصالح عمومی و منافع ملی است که در مورد شهر به‌صراحت در انتهای این ماده آمده است: «اموالی که موافق مصالح عمومی به ایالت و ولایت یا ناحیه یا شهری اختصاص یافته باشد». همچنین، در مواد ۲۴ و ۲۵ قانون مدنی نیز این موضوع بیان شده و به برخی مصادیق اموال عمومی در شهرها مانند «طرق و شوارع عامه، کوچه‌هایی که آخر آن‌ها مسدود نیست، پل‌ها، کاروان - سراها، آب‌انبارهای عمومی، مدارس قدیمی، میدانگاه‌های عمومی و قنوت و چاه‌هایی که مورد استفاده عموم است» اشاره شده است. هرچند عمده این مصادیق مربوط به زمان گذشته هستند، اما با تنقیح مناط می‌توان مصادیق جدیدی را به حکم موارد فوق ملحق کرد.

همچنین، با معرفی حق‌هایی دیگر مانند حق ارتفاع یا حق انتفاع تلویحاً به این حق اشاره شده است. برای نمونه، در ماده ۲۹ قانون مدنی دو نوع علقه دیگر میان افراد و اشیا بیان شده‌اند؛ یعنی حق انتفاع و حق ارتفاع و در ماده ۱۸ آمده: «حق انتفاع از اشیای غیر منقوله مثل حق عمری و سکنی و همچنین حق ارتفاع نسبت به ملک غیر از قبیل حق العبور و حق المجری و دعاوی راجع به اموال غیر منقوله از

قبیل تقاضای خلع ید و امثال آن تابع اموال غیرمنقول است»؛ بنابراین، هرچند به ابعاد محدودی از حق اختصاص ذیل حق به شهر در قانون مدنی اشاره شده، اما از همین رویکردها می‌توان به این نتیجه رسید که اصل حق اختصاص یا اولویت در حوزه مدیریت شهری در قوانین ایران پذیرفته شده و در مورد ابعاد نوین حق اختصاص ذیل حق به شهر نیز پژوهش و بررسی و سپس تصویب قوانین ضروری است، زیرا حق به شهر از حق‌هایی است که در طول زمان ابعاد جدیدی می‌یابند.

ج- سایر ابعاد حق به شهر در قوانین ایران

علاوه بر این دو بُعد حق به شهر، می‌توان ابعاد دیگری را برای این حق در نظر گرفت:

ابعاد حق به شهر	قوانین مرتبط
ایجاد فضای شهری سالم و آراسته و ابعاد زیر مجموعه آن	ماده ۵۵ قانون شهرداری ماده ۲۱ قانون هوای پاک قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن ماده ۵۹ و بند «پ» ماده ۱۱۳ برنامه ششم توسعه
برابری تراکم و ظرفیت و افزایش سهم سرانه ظرفیت	مصوبه شماره ۸۵۳۳۵/۳۰۰ مورخ ۱۳۹۸/۰۶/۱۲ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران پیرامون طرح تفصیلی ویژه منطقه ۲۲ تهران ماده ۵۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور
ساماندهی لبه‌های شهری مماس بر حریم شهر	ماده ۲۱ قانون هوای پاک قانون تعاریف محدوده و حریم شهر، روستا و شهرک و نحوه تعیین آن‌ها
نگهداری و بهره‌برداری از عناصر شهری شاخص، مثل فضاهای طبیعی، ابنیه تاریخی و مکان‌های عمومی، همگونی ساکنان از مناظر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی	ماده ۲۱ قانون هوای پاک بند «پ» ماده ۱۱۳ برنامه ششم توسعه
عدم وجود بافت روستایی و حاشیه‌ای	ماده ۲۱ قانون هوای پاک ماده ۶۲ برنامه ششم توسعه
رشد متناسب و موزون شهرها	ماده ۲۱ قانون هوای پاک ماده ۱ قانون عمران و نوسازی شهری ماده ۵۹ برنامه ششم توسعه
همبستگی کالبدی عناصر شهری مانند فضاهای سبز، بخش‌های مسکونی و معابر سواره‌رو	ماده ۲۱ قانون هوای پاک قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن قانون اصلاح قانون توسعه معابر ماده ۵۹ و بند «پ» ماده ۱۱۳ برنامه ششم توسعه
حفظ حریم جغرافیایی شهر	ماده ۲۱ قانون هوای پاک ماده ۵۹ برنامه ششم توسعه
توسعه و نگهداشت زیرساخت‌ها و ظرفیت‌های فیزیکی شهر	ماده ۵۵ قانون شهرداری
توسعه و نگهداشت بزرگراه و معابر شهری	ماده ۵۵ قانون شهرداری قانون اصلاح قانون توسعه معابر ماده ۱ قانون عمران و نوسازی شهری
توسعه پل‌ها و تقاطع‌های غیرهم‌سطح و پل‌های عابر پیاده	ماده ۵۵ قانون شهرداری
ارتقای نظم و ایمنی حمل‌ونقل و عبور و مرور و ساماندهی معابر و تسهیل عبور و مرور عابران پیاده و دوچرخه‌سواران در شهرها	ماده ۲۰ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی قانون اصلاح قانون توسعه معابر بند «الف» ماده ۱۰۸ برنامه ششم توسعه
توسعه شبکه هدایت آب‌های سطحی	ماده ۵۵ قانون شهرداری
ساخت و گسترش تونل و زیرگذر، نوآوری و دانش‌محوری در حوزه فنی و عمرانی	ماده ۵۵ قانون شهرداری مواد ۳ و ۴ قانون اصلاح قانون احداث تونل مشترک شهری

تغییر کاربری‌ها در جهت شادابی محیط زندگی و تأمین نیازهای مسکن	قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن مواد ۵۹ و ۸۰ برنامه ششم توسعه
مدیریت و توسعه ظرفیت‌ها و زیرساخت‌های امداد و نجات و آتش‌نشانی	ماده ۵۵ قانون شهرداری
اجرای برنامه‌های احیا، بهسازی و نوسازی شهری با رعایت اصول فنی و معماری	قانون حمایت از احیاء، بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده و ناکارآمد شهری قانون نظام‌مهندسی و کنترل ساختمان مصوبه شماره ۸۵۳۳۵/۳۰۰ مورخ ۱۳۹۸/۰۶/۱۲ شورای عالی شهرسازی و معماری ایران پیرامون طرح تفصیلی ویژه منطقه ۲۲ تهران قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن ماده ۶۱ برنامه ششم توسعه ماده ۵۲ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت
افزایش و ایجاد زیرساخت خدمات عمومی زیستی، ورزشی، رفاهی، عمرانی و فرهنگی	ماده ۵۵ قانون شهرداری ماده ۷ قانون مدیریت پسماند قانون ایجاد تسهیلات برای توسعه طرح‌های فاضلاب و بازسازی شبکه‌های آب شهری ماده ۷، ۹ و ۱۰ قانون هوای پاک ماده ۱۰۰ برنامه ششم توسعه
توسعه، ایجاد و مدیریت زیرساخت حمل‌ونقل شهری و تسهیل آمدوشد و تأمین توقفگاه (پارکینگ) در شهرهای بزرگ و کلان‌شهرها	ماده ۵۵ قانون شهرداری ماده ۷، ۹ و ۱۰ قانون هوای پاک ماده ۱ قانون عمران و نوسازی شهری ماده ۱ قانون توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت
بهبود وضعیت ترافیک و تأمین بهداشت عمومی شهر	ماده ۵۵ قانون شهرداری
بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و توسعه پایدار شهری و محله‌ای	ماده ۵۵ قانون شهرداری ماده ۷ قانون مدیریت پسماند قانون ایجاد تسهیلات برای توسعه طرح‌های فاضلاب و بازسازی شبکه‌های آب شهری ماده ۲۰ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست مواد ۷، ۹، ۱۰، ۲۰، ۲۱، ۲۲ و ۲۷ قانون هوای پاک آیین‌نامه اجرایی ماده (۷) قانون هوای پاک قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا بند «ت» ماده ۷، بند «ب» ماده ۲۹ و مواد ۴۹ و ۵۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور قانون اصلاح الگوی مصرف انرژی ماده ۱۸ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی قانون تشکیل شرکت‌های آب و فاضلاب ماده ۱ قانون عمران و نوسازی شهری قانون اصلاح لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها ماده ۱ قانون توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت قانون حمایت از سامانه‌های حمل‌ونقل ریلی شهری و حومه قانون اصلاح لایحه قانونی احداث پایانه‌های مسافری و ممنوعیت تردد اتومبیل‌های مسافری برون‌شهری در داخل شهر تهران ماده‌واحدہ تمرکز امور مربوط به تاکسیرانی زیر نظر شهرداری تهران ماده ۱۰ قانون ساماندهی صنعت خودرو بندهای «چ» و «س» ماده ۳۸ و ماده ۶۰ برنامه ششم توسعه بخش ۱ از بند «چ» ماده ۲۲، بخش ۳ از بند «الف» ماده ۳۹، بند «ب» ماده ۴۱، بخش ۴ و ۵ بند «الف» ماده ۴۸ و ماده ۵۴ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت
ارتقای کیفیت خدمات شهری و توزیع عادلانه خدمات شهری	ماده ۶۸ منشور حقوق شهروندی ماده ۷ قانون هوای پاک ماده ۵۷ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور لایحه قانونی راجع به نحوه واگذاری اماکن و میادین و غرفه‌ها به‌منظور ایجاد تسهیل در تهیه و

توزیع میوه و تره‌بار فرآورده‌های کشاورزی مواد ۱ و ۹ قانون توسعه حمل‌ونقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت قانون حمایت از سامانه‌های حمل‌ونقل ریلی شهری و حومه قانون اصلاح لایحه قانونی احداث پایانه‌های مسافری و ممنوعیت تردد اتومبیل‌های مسافری برون‌شهری در داخل شهر تهران ماده‌واحدہ تمرکز امور مربوط به تاکسیرانی زیر نظر شهرداری تهران قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن بند «پ» ماده ۵۲ و مواد ۵۸ و ۱۰۰ برنامه ششم توسعه بخش ۱ بند «الف» ماده ۴۶، بخش ۱ بند «ح» ماده ۴۸، مواد ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۱۰۴ و ۱۰۵ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت	
ماده ۶۸ منشور حقوق شهروندی ماده ۳۷ و ۴۹ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور ماده ۹۵ برنامه ششم توسعه	فراهم‌شدن شرایط مشارکت مردم در حیات فرهنگی
ماده ۵۵ قانون شهرداری قانون نظام‌مهندسی و کنترل ساختمان قانون تشکیل سازمان مدیریت بحران کشور و آیین‌نامه اجرایی آن قانون ساماندهی و حمایت از تولید و عرضه مسکن	کارآمدی و توسعه ظرفیت‌های مدیریت بحران و افزایش تاب‌آوری شهر در برابر حوادث از طریق مدیریت شهری (اقدامات مقابله‌ای و پیشگیرانه)
اصل ۱۰۰ قانون اساسی	نظارت بر مدیریت شهری
ماده ۵۵ قانون شهرداری بند «پ» ماده ۳۲ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور قانون بهبود مستمر محیط کسب‌وکار مواد ۷ و ۱۱ قانون ساماندهی و حمایت از مشاغل خانگی بخش ۱ بند «ح» ماده ۴۸ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت	ایجاد محیط کسب‌وکار در شهرها
بند «ب» ماده ۳۱ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور ماده ۱ قانون عمران و نوسازی شهری	تهیه طرح‌های جامع شهری
ماده ۵۵ قانون شهرداری ماده ۲۰ قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی قانون اصلاح قانون توسعه معابر	تأمین امنیت تردد شهروندان در خیابان‌ها و معابر
ماده ۵۵ قانون شهرداری ماده ۳۷ و ۴۹ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور مواد ۹۵ و ۱۰۰ برنامه ششم توسعه تبصره ۲ بند «ت» و بند «ث» ماده ۷۶ و بند «پ» ماده ۸۳ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت	توسعه فضاهای فرهنگی و مذهبی در شهرها
ماده ۵۵ قانون شهرداری	صیانت از میراث فرهنگی در شهرها
بند «ث» و «ج» ماده ۸۵ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت	شناسایی و ساماندهی نقاط آسیب‌خیز و بحران‌زای اجتماعی در بافت‌های شهری، حاشیه شهرها و سکونتگاه‌های غیررسمی

(منبع: نویسنده)

هرچند این ابعاد در هر برهه زمانی می‌توانند باتوجه‌به عرف خاص و تغییر شرایط زمانی و مکانی متفاوت باشند و بر همین اساس، قوانین باید مطابق با این موارد به‌روز و کارآمد باشند، اما آنچه مهم است، شناسایی این حق توسط قانون‌گذار به‌صراحت و ملاحظه قوانین مربوط به محتوا و ضمانت اجرای آن در یک مجموعه قوانین خاص مانند منشور حقوق شهروندی است. به‌ویژه با مرور پیشینه این حق در نظریات غیربومی، می‌توان دریافت این حق با وندالیسم و اعتراض‌های شهروندان ارتباط زیادی دارد، زیرا پدیده مجرمانه وندالیسم و اعتراض‌های غیرقانونی برخی شهروندان مساوی با تضییع حق به شهر سایر شهروندان است. به‌علاوه، استیفای هر یک از این ابعاد در هر شهر و نسبت به هر شهروند متفاوت خواهد بود. برای نمونه، بُعد بهره‌مندی از محیط‌زیست سالم و توسعه پایدار شهری و محله‌ای برای شهر تهران که یک کلان‌شهر است و برای شهروندان تهرانی متفاوت از شهر بوئین‌زهرا و شهروندان آن است؛ بنابراین، لازم است علاوه بر یک متن حقوقی واحد از ابعاد کلی حق به شهر، در حوزه اجرا، سندهای متفاوتی برای هر شهر تنظیم شود و در ضمن، حوزه فنی، صلاحیت تعیین جزئیات محتوای این حق و نحوه اجرای آن را در هر شهر و متناسب با نیازهای شهروندان ساکن آن خواهد داشت و به

نظر می‌رسد بهترین مبنا نیز حوزه طراحی شهری است که حوزه‌ای میان‌رشته‌ای و پیچیده است که افزون بر معماری و برنامه‌ریزی شهری با شاخه‌های دیگر علمی و هنری مانند منظرسازی، مهندسی حمل‌ونقل، روان‌شناسی و حقوق ارتباط دارد. در نتیجه، آنچه مهم است شناسایی ابعاد حقوقی به صورت کلی و سپس واگذاری جزئیات آن به حوزه فنی و اجرایی است؛ به عبارت دیگر، با تفاوت گذاشتن میان مرحله استحقاق و استیفا می‌توان مسئله تبیین محتوا و ابعاد حق به شهر را حل کرد، زیرا هرچند در مرحله استحقاق می‌توان از ابعاد کلی سخن گفت، اما در مرحله استیفا باید باتوجه به مفهوم شهر مطلوب برای هر شهر و در پی آن، برای شهروندان ساکن آن، محتوا و ابعاد این حق را تعیین نمود. در مقابل، شهرسازی وحشی یا کنترل‌نشده که پیامد فقدان برنامه‌ریزی شهری یا بی‌توجهی به آن است، مصداق بارز نقض حق به شهر است.

«ابعاد این نقض را می‌توان شامل تغییر وسیع و غیرمجاز کاربری اراضی، تخریب باغ‌ها به منظور ساختمان‌سازی، معابر تنگ و باریک، فقدان سیستم فاضلاب، کمبود یا فقدان تجهیزات و امکانات شهری، ساختمان‌های غیراستاندارد و غیرمقاوم در مقابل حوادث طبیعی و غیره دانست؛ بنابراین، شهر بی‌ضابطه، تهی از وصف رفاه و پیامد آن، رنج و نارضایتی خواهد بود» (کامیار، ۱۳۹۶: ۱۶۶).

د- سایر ابعاد حق به شهر در عرف خاص

در ادامه نیز به برخی ابعاد دیگر در عرف خاص (معماری و شهرسازی) اشاره می‌شود که در قوانین ایران وجود ندارند، اما قوانینی را می‌توان برای آن‌ها به تصویب رساند:

الف- شهر هوشمند یا هوشمندی شهر: یکی از ابعاد نوین حق به شهر، حق به شهر هوشمند است که منظور از آن به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات، مانند اینترنت اشیا در زمینه مدیریت شهری است.

ب- خوانایی شهر: خوانایی کیفیتی است که درک شدن یک مکان را موجب می‌شود و در دو سطح فرم کالبدی و الگوهای فعالیت اهمیت می‌یابد. بهره‌گیری کامل از امکانات بالقوه یک مکان نیازمند آگاهی از فرم کالبدی و الگوهای فعالیت و خوانایی شهر پیش شرط اساسی برای آموزش شهروندان در شهر (براتی و ثامنی، ۱۳۹۴: ۱۹) و به عبارت دیگر، استیفای حق آنان در این زمینه است.

پ- برقراری ارتباط متقابل و مداوم میان شهروندان و شهر

ت- برقراری ارتباط افراد و گروه‌ها در شهر با طبیعت

ث- برقراری ارتباط با فرهنگ، تاریخ، نظام ارزشی، هویتی فردی و اجتماعی در شهر: این بُعد می‌تواند شامل فرهنگ شهرنشینی و قواعد رفتاری زندگی شهری و اعم از آن، فرهنگ در معنای عام و ملی باشد.

ج- ایجاد شهرهای الکترونیک و شهرداری‌های الکترونیک: یکی از لوازم توسعه دولت الکترونیک، ایجاد شهرهای الکترونیک است تا ضمن کاهش هزینه و زمان ارائه خدمات به شهروندان، فرصت‌های برابر، عادلانه و امن اطلاعاتی را برای همه شهروندان فراهم آورند و درعین حال، زمینه استیفای حق‌های فردی و اجتماعی شهروندان را پدید آورند.

شهر الکترونیک عبارت است از فضایی مجازی که بدون محدودیت در زمان و مکان و فارغ از مشکلات ناشی از عوامل بیرونی و محیطی مانند حمل‌ونقل و ترافیک، متصدیان پاسخگو و غیره، اطلاعات و خدمات خود را به صورت شبانه‌روزی و برخط در اختیار شهروندان قرار دهد. از مهم‌ترین دستاوردهای شهر الکترونیک کاهش برخی مشکلات بزرگ شهرها مانند ترافیک، آلودگی‌های زیست‌محیطی، ازدحام و تنش‌های روانی و غیره به جهت کاهش تقاضای سفر میان شهروندان است (ملک‌نیا، ۱۳۹۴: ۲۸). البته ایجاد شهر الکترونیک به ارکانی نیاز دارد که مهم‌ترین آن شهروند الکترونیک آگاه و با مهارت است که آموزش‌های لازم را در این زمینه دریافت کرده که این مسئله به خوبی ارتباط میان استیفای حق‌های مختلف مانند حق به شهر، حق آموزش و غیره را نشان می‌دهد. در ضمن، این مصداق خود می‌تواند زمینه استیفای بُعد دیگری از حق به شهر؛ یعنی دسترسی سریع و عادلانه به تمام خدمات شهری و مشارکت بهتر و مؤثرتر شهروندان را در امور شهری فراهم آورد.

اهمیت این موضوع تا حدی است که برخی پا را فراتر از شهر الکترونیک گذاشته و نظریه زندگی الکترونیک را مطرح کرده‌اند که از سه حوزه آموزش الکترونیک، تفریح و گردشگری الکترونیک و ارتباطات الکترونیک تشکیل شده است (ملک‌نیا، ۱۳۹۴: ۳۶) که این اجزا نیز می‌توانند به عنوان بخشی از حق به شهر ملاحظه شوند.

چ- همه‌گیری کرونا و ابعاد جدید حق به شهر: هرچند بر اساس بند ۱۵ و ۱۹ ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، مقابله با شیوع بیماری‌ها بر عهده شهرداری‌ها قرار داده شده، اما این قانون فقط به صورت کلی به این امر اشاره کرده است؛ بنابراین، بعد از همه‌گیری کرونا لازم است تصویب قوانین موردنیاز و انجام اقدامات لازم مدنظر قرار گیرند. بر همین اساس، دو قانون در این زمینه به تصویب رسیده‌اند که مدیریت این فضا را بر عهده‌دارند: دستورالعمل اجرایی اقدامات هماهنگ شوراهای اسلامی، شهرداری‌ها و دهیاری‌ها جهت پیشگیری، کنترل و مقابله با شیوع ویروس کرونا در شهرها و روستاهای سراسر کشور (ابلاغی شورای عالی استان‌ها) و ماده‌واحد الزام شهرداری تهران به انجام اقدامات لازم و فوری جهت افزایش تاب‌آوری شهر تهران برای پیشگیری و کاهش اثر آلودگی ناشی از ویروس کرونا. به علاوه، در این زمینه اقداماتی هم باید صورت گیرد، مانند استفاده بهینه از طرح‌های توسعه و عمران شهری به‌ویژه در امر مکان‌یابی و استفاده بهینه از عملکردها و توزیع مناسب خدمات، آموزش و توانمندسازی حکمرانی محلی در زمینه مقابله با بیماری‌های ویروسی، بسیج تمامی امکانات حکمرانی محلی برای مقابله با کرونا و غیره. درنهایت، به جهت پیشگیری از اطاله کلام، صرفاً به عناوین ابعاد دیگر حق به شهر اشاره می‌شود:

رفع نیازهای ضروری و فوریتی ساکنان شهر، توانمندسازی شهروندان در نواحی مختلف شهری، آموزش و مشارکت‌های شهروندی، پیشگیری و کنترل آسیب‌های اجتماعی، تسهیل فرایند ارائه خدمات به متقاضیان، اصلاح نظام مالی و درآمدی شهرداری و پایداری درآمد شهرداری، شفافیت و بهینه‌سازی نظام مالی شهرداری‌ها، بهبود مدیریت منابع انسانی، ارتقای سلامت اداری شهرداری، تعدیل ساختار و تشکیلات شهرداری، تمرکززدایی و محله محوری، استقرار نظام پژوهشی در شهرداری و انجام پروژه‌های پژوهشی برای طرح‌های مختلف شهرداری و پشتیبانی و ترویج پژوهشگری و تولید دانش در حوزه حکمرانی محلی به‌ویژه حکمرانی شهری.

صاحبان و متعهدان حق به شهر

از دیدگاه حقوق بین‌الملل، حق به شهر از جمله حق‌های نسل دوم، سوم و چهارم است که اگر حق نسل دوم باشد، حق فردی است و اگر از حق‌های نسل سوم و چهارم تلقی شود، ادعا می‌شود جامعه از حیث جامعه بودن صاحب آن‌هاست. در فقه امامیه نیز می‌توان ادعا کرد که جامعه دارای حق‌هایی مانند حق به شهر است، اما صحیح‌تر آن است که حق به شهر در مرحله تمتع به صورت انفرادی به هر شخص تعلق دارد، اما در مرحله استیفا و اجرا می‌تواند هم به صورت انفرادی و هم به صورت جمعی توسط افراد استیفا شود. نحوه استیفا در این حق منوط به ابعاد متعدد آن است؛ بدین منظور که ممکن است در یک مصداق تنها یک فرد آن را استیفا کند و در مصداقی دیگر مانند مشارکت در مدیریت شهری همه شهروندان باهم این حق را استیفا کنند.

ممکن است برخی حق به شهر را در زمره حق‌های شهروندی به حساب آورند که البته تأثیری بر موضوع صاحب و متعهد حق ندارد. شاید دلیل این عده توجه به ابعاد سه‌گانه حقوق شهروندی یعنی ابعاد مدنی، سیاسی و اجتماعی است که در بعد سیاسی و اجتماعی ردپایی از حق به شهر در آن دیده می‌شود، مانند مشارکت در امور سیاسی (اعم از حکمرانی ملی و محلی) و رفاه و تأمین اجتماعی برای شهروندان و برخورداری از حد استاندارد زندگی در قالب حق به شهر.

متعهد در این حق نیز دولت‌ها هستند که باید شرایط مناسب و استاندارد زندگی را از طریق نهادهای تحت امر خود مانند شهرداری برای شهروندان فراهم آورند و بر حسن اجرای این وظایف نظارت داشته باشند. البته برخی (کامیار، ۱۳۸۲: ۴۸) با استناد به ماده ۳ قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴/۰۴/۱۱ بر این باورند که شهرداری شخصیت حقوقی مستقلی دارند و قوه مجریه در وسیع‌ترین تعریف سازمان-های محلی شهرداری‌ها را دربر نمی‌گیرد. این افتراق شخصیت حقوقی شهرداری و دولت در متون قانونی متعددی دیده می‌شود؛ اما نمی‌توان منکر تعامل مستمر این دو با یکدیگر شد (کامیار، ۱۳۸۲: ۸۸). همچنین، در جای دیگر شهرداری را مؤسسات عمومی می‌داند که حق اعمال حاکمیت دارند و جزئی از حکومت اسلامی محسوب می‌شوند (کامیار، ۱۳۸۲: ۷۶). نقد وارد بر این نظر این است که معلوم نیست شهرداری موازی قوای سه‌گانه است یا خیر. اگر جزئی از حکومت اسلامی است، پس باید در ذیل یکی از قوای سه‌گانه قرار گیرد. بر همین اساس، متعهد در این حق می‌تواند هم دولت باشد و هم شهرداری؛ درحالی‌که از دیدگاه نخست، دولت متعهد خواهد بود و شهرداری بازوی اجرایی آن برای استیفای حق به شهر به حساب می‌آید.

از منظری دیگر نیز می‌توان مفهوم متعهد را در حق به شهر توسعه داد. از این منظر، وندالیسم و جرائم شهری می‌توانند بر محتوای حق به شهر بدین ترتیب اثرگذار باشند که حق به شهر شامل بُعد ایجاد تمامی شرایط مناسب زندگی در آن و سپس بُعد حفظ و نگهداری و

ممانعت از تخریب آن‌ها باشد که در بُعد نخست، دولت‌ها و شهرداری می‌توانند متعهد این حق به شمار آیند، درحالی‌که در بُعد دوم، علاوه بر دولت‌ها و شهرداری، خود مردم نیز نسبت به همدیگر متعهد خواهند بود.

این حق از حق‌های مثبت است که تکالیفی را بر عهده متعهد این حق قرار می‌دهد که این امر سبب شده است که حکومت‌ها نسبت به آن اقبالی نشان ندهند؛ اما این امر خود می‌تواند از نقاط مثبت برای این حق به شمار رود، زیرا با این شرایط شهروندان به استیفای این حق خود نزدیک‌تر می‌شوند. تعیین تکلیف به عدم مداخله برای دولت‌ها در استیفای حق‌های شهروندان چندان کار آیی ندارد و فقط بار مسؤلیت دولت‌ها را در قبال شهروندان کاهش می‌دهد.

در مجموع، به این دو نظریه اشکالاتی وارد است:

۱- حق به شهر، نمی‌تواند در زمره حقوق بشری (حق‌های نسل دوم، سوم یا چهارم) باشد، زیرا حقوق بشر مجموعه از حق‌هاست که به‌موجب قانون طبیعی یکسان به افراد بشر داده شده و جزو ذاتی و جدایی‌ناپذیر موجودیت انسانی به شمار می‌آید؛ درحالی‌که بسیاری از افراد در روستا زندگی می‌کنند و شهرنشینی را تجربه نکرده‌اند و هیچ‌گاه هم تجربه نخواهند کرد. البته در یک فرض می‌توان آن را در زمره حقوق بشر دانست که مفهوم این حق را توسعه داد، اما این توسعه تالی فاسدهایی را چون خلط این حق با حق سکونت یا حق برخورداری از استانداردهای زندگی خواهد داشت.

۲- حق به شهر نمی‌تواند در زمره حق‌های شهروندی باشد، زیرا محتوای حقوق شهروندی قادر به پوشش ابعاد مختلف حق به شهر نیست. در واقع رابطه میان این دو، رابطه عموم و خصوص من وجه است.

مفهوم و اصول حکمرانی مبتنی بر پایداری

حکمرانی مبتنی بر پایداری از طریق ترکیب متناسب سه بُعد اقتصادی، اجتماعی و محیطی و همچنین از طریق تعیین ساختارهای مناسب حاصل می‌شود. چالش‌های اصلی حکمرانی مبتنی بر پایداری ایجاد تناسب در بخش‌های مختلف اجتماعی و استمرار آن طی زمان طولانی است. در مقابل این شیوه، حکمرانی منتهی به ناپایداری قرار دارد که آسیب‌های اجتماعی و زیست‌محیطی زیادی در پی دارد و منجر به رشد نامتناسب در جامعه می‌شود (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۳۰). بُعد ساختاری آن شامل بخش‌های دولتی، خصوصی، تعاونی و جامعه مدنی و بُعد محتوایی شامل زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، محیطی و سیاسی است و حکمرانی مبتنی بر پایداری به معنی توزیع قدرت بین ابعاد مختلف و مشارکت دادن آن‌ها در خطمشی‌گذاری‌های اجتماعی و دستیابی به توسعه در هر چهار بُعد پایداری است (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۳۰). این نوع از حکمرانی با مفاهیمی مانند آزادی‌های مداوم و پایدار، سطح بالای تساهل و تسامح، عدم اطمینان، تغییرات مداوم، توزیع گسترده منابع، قدرت و اطلاعات سروکار دارد و از ویژگی چند مرکزیتی برخوردار است که دارای دو پیش‌فرض است: در تعیین خطمشی‌های عمومی مسؤلیت چندگانه وجود دارد و منبع یگانه‌ای از قدرت که تمامی منابع، اطلاعات و مشروعیت در آن تمرکز شود، موجود نیست و شرایط متنوعی برای وضعیت‌های مختلف وجود دارد که ممکن است هم‌پوشانی داشته باشند یا در ابتدا غیرقابل مدیریت به نظر برسند (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۱۳۲-۱۳۳).

اصول حکمرانی مبتنی بر پایداری شامل پاسخگویی، توجه به معیارهای چندگانه، پیشگیری، مدیریت انعطاف‌پذیر، مشخص کردن کلیه هزینه‌ها و مشارکت است (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۱۳۹). پایداری در این نظریه به معنای ایجاد عدالت بین‌نسلی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی توأم با احساس مسؤلیت بوده و دارای سه ویژگی اصلی است: عدالت بین نسلی، عدالت فرا نسلی و مسؤلیت و پاسخگویی. به‌علاوه، در توسعه پایدار توجه به ۴ بُعد ضرورت دارد: حمایت محیطی، توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی و توسعه نهادی که بر اساس آن ۴ رویکرد در مدیریت توسعه پایدار مطرح است: رویکرد اقتصادی، رویکرد محیطی، رویکرد اجتماعی و رویکرد نهادی و تحقق هدف‌های توسعه پایدار مستلزم مدیریت این چهار رویکرد است (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۲۹)؛ بنابراین، حکمرانی مبتنی بر پایداری از چند جهت بر حکمرانی خوب در حوزه مدیریت شهری و حکمرانی محلی اولویت دارد:

نخست، باتوجه‌به ابعاد توسعه پایدار که منجر به اتخاذ ۴ رویکرد اقتصادی، محیطی، اجتماعی و نهادی در مدیریت توسعه پایدار شده است، حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌تواند همه ابعاد لازم و موردنیاز حوزه مدیریت شهری و حکمرانی محلی را در برگیرد. ملاحظه رویکردهای محیطی و نهادی که در حکمرانی خوب مدنظر نبوده‌اند، در حکمرانی محلی نقش مهمی دارند، زیرا موضوع محیط به رویکرد

محیطی مرتبط است و موضوع نهادسازی نیز ارتباط زیادی با مشارکت مردم به‌عنوان بخشی از حق به شهر دارد. محیط در مدیریت شهری، شهر است که متعلق حق قرار گرفته است و مشارکت نیز به اراده و اختیار شهروندان برای اداره این محیط بازمی‌گردد. دوم، باتوجه به ویژگی پایداری که سه حوزه عدالت بین‌نسلی، عدالت فرا نسلی و مسؤولیت و پاسخگویی را مدنظر قرار داده است، حکمرانی مبتنی بر پایداری، پایداری محیطی را برای نسل‌های کنونی و آینده مدنظر قرار داده که این اصل یکی از مهم‌ترین پایه‌های حکمرانی محلی و مدیریت شهری است.

تبیین رابطه استیفای حق به شهر و حکمرانی مبتنی بر پایداری

برای تبیین رابطه میان حق به شهر و حکمرانی مبتنی بر پایداری ذکر چند نکته لازم است:

الف- ضرورت بررسی این رابطه از چند جهت قابل طرح است:

نخست، تقسیم حکمرانی بر اساس مؤلفه قلمرو که شامل حکمرانی در قلمرو جهانی، ملی، سازمانی و محلی (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۳۵-۳۶) یا حکمرانی در سطح اتحادیه اروپا، حکمرانی در سطح ملی و حکمرانی در سطح منطقه‌ای و محلی است (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۴۱) که بانک جهانی در موضوع توسعه حکمرانی محلی یا شهری را نخستین بار مطرح کرد (پورداداش و دیگران، ۱۴۰۲: ۲۲) و در هردوی تقسیم‌ها، حکمرانی محلی مورد توجه است. به‌علاوه، به نظر می‌رسد حکمرانی محلی مهم‌ترین نوع حکمرانی باشد، زیرا اصلاح امور از سطح خرد به سطح کلان آسان‌تر تحقق می‌یابد و هدف حکمرانی مبتنی بر پایداری نیز در نهایت اصلاح امور جامعه است. به‌علاوه، با استیفای حق به شهر از طریق مشارکت مردمی و انجام بخشی از وظایف حکمرانی محلی یا مدیریت شهری، اداره شهر شکلی پویا و زنده به خود گرفته و زمینه مشارکت بیشتر شهروندان در این امور بیشتر فراهم می‌شود.

دوم، «شهرداری در کشورهای دیگر، نهاد اجرایی حکومت محلی است که بر اساس حکمرانی و حاکمیت ملی شکل گرفته و از این رو، ارائه برنامه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی و حتی سیاسی به‌وسیله شهرداری‌های کشورهای اروپایی امری عادی است. شهرداری در ایران نیز مسیر پرفرازونشیبی را طی کرده تاحدی که در برهه‌های وظایف آن به سازمان‌های دولتی و غیردولتی واگذار شده است، اما با وضع ماده ۱۳۶ قانون برنامه سوم توسعه، این وظایف بار دیگر بر دوش آن گذاشته شد و به همین دلیل، یکی از قدرتمندترین نهادهای محلی محسوب می‌شود که اقدامات آن تأثیر مهمی بر امور اقتصادی، رفاهی و معیشتی مردم خواهد داشت» (کامیار، ۱۳۸۲: ۲۲-۲۳). در نتیجه، پیوند میان استیفای حق به شهر، حکمرانی و شهرداری‌ها، پیوندی انکار نشدنی است و در عین حال، نقش شهرداری در استیفای این حق از یک سو و اعمال حکمرانی پایدار از سوی دیگر به‌عنوان حلقه واسط بسیار مهم و اثرگذار است.

سوم، هرچند در بیشتر تعاریف بر ابعاد اقتصادی توسعه تأکید می‌شود، اما بر اساس تعریف رالز از توسعه که «بر شناسایی حقوق بنیادین همه افراد و ایجاد امکان شکوفایی و رشد برای همگان تأکید می‌کند» (کامیار، ۱۳۸۲: ۶۸)، می‌توان پیوندی عمیق میان توسعه و حق به شهر به‌عنوان حق بنیادین افراد برقرار کرد.

چهارم، رابطه میان پایداری و حق به شهر است. «منظور از پایداری استفاده از منابع به شیوه‌ای است که ارزش و کمیت آن طی زمان و برای نسل‌های بعدی کاهش پیدا نکند» (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۴۱) و یک بخش از حق به شهر بر اساس دیدگاه لوفور نیز اختصاص به استحقاق و برخورداری از منابع دارد که باتوجه به قدمت شهرها، این استحقاق باید به‌گونه‌ای استیفا شوند که همه نسل‌ها بتوانند از این مواهب بهره‌مند شوند. به‌علاوه، «توسعه پایدار، سازگاری میان اهداف محیطی، اقتصادی و اجتماعی است که ارزش مشترک اجتماعی را برای نسل حاضر و نسل‌های آینده، بدون اجحاف در محدودیت‌های قابل قبول اثر محیطی، امکان‌پذیر می‌سازد و در سه بُعد محوری زیر مورد توجه بوده است: پایداری اقتصادی با شاخصه‌های بهره‌وری، رشد فناوری و سودآوری؛ پایداری اجتماعی با شاخص‌های شهروندان مطلع، مشارکت سهام‌داران، عدالت اجتماعی، فرصت برابر و توزیع عادلانه امکانات و پایداری محیطی با شاخص‌های بهداشت انسانی، بهداشت اکوسیستم، تنوع زیستی محیطی، حفاظت منابع طبیعی و باز چرخه» (زاهدی و ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۷۱). هر سه نوع این پایداری‌ها نیز با ابعاد مختلف حق به شهر در ارتباط است و بسیاری از ابعاد حق به شهر را در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی پوشش می‌دهد.

پنجم، در تعریف جدید از توسعه پایدار، بُعد نهادی بر ابعاد قبلی افزوده شد و به‌عنوان «منشور پایداری» در ادبیات موضوع منعکس شد. بُعد نهادی شامل شاخص‌هایی مانند مشارکت، عدالت، عدم تمرکز، پاسخگویی، تقویت نهادهای مدنی، آموزش و تحقیق است (زاهدی و

ابراهیم‌پور، ۱۳۹۱: ۸۷). شاخص‌های بُعد نهادی نیز با محتوا و ابعاد حق به شهر مانند مشارکت، اختصاص و سایر ابعاد ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم دارد.

ششم، هر حقی نیاز به موجه‌سازی دارد و حق به شهر نیز از این امر مستثنا نیست. یکی از روش‌های مشروعیت بخشیدن به این حق، حرکت به سوی حکمرانی مبتنی بر پایداری است، زیرا حق به شهر می‌تواند یکی از ابزارهای تحقق حکمرانی مبتنی بر پایداری باشد و چه بسا بتوان احترام به حقوق شهروندان به‌ویژه حق به شهر و در نظر گرفتن محتوای مناسب و متناسب برای آن را به‌عنوان یکی از ابعاد جدید حکمرانی مبتنی بر پایداری ملاحظه کرد و بدین ترتیب، معنا و مفهوم این حکمرانی را کامل کرد. بر همین اساس، حق به شهر حقی سیاسی خواهد بود که متعهدان آن، دولت و بخشی از آن؛ یعنی شهرداری‌ها خواهند بود.

هفتم، همان‌طور که پیش‌ازین اشاره شد، اصول حکمرانی مبتنی بر پایداری شامل پاسخگویی، توجه به معیارهای چندگانه، پیشگیری، مدیریت انعطاف‌پذیر، مشخص کردن کلیه هزینه‌ها و مشارکت است و بخشی از این اصول با محتوای حق به شهر مشترک هستند، مانند مشارکت، پاسخگویی و غیره؛ بنابراین، با استیفای حق به شهر توسط شهروندان بخشی از این اصول به‌صورت خودکار محقق می‌شوند؛ یعنی این حق مکانیسمی است که در خلال آن می‌توان بخشی از اصول فوق را اجرا کرد و از سوی دیگر، این اصول به همراه «اصولی مانند پاسخگویی، شفافیت، قانون‌مداری، مشارکت، عدالت، مسؤلیت‌پذیری، اثربخشی و اجماع محوری نیز از مؤلفه‌های تحقق و رعایت حقوق بشر مانند حق به شهر نیز محسوب می‌شوند و درعین‌حال، تأثیر بسزایی بر تحول مفهوم حاکمیت دولت‌ها در سال‌های اخیر داشته‌اند» (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹: ۲۵).

هشتم، جنبش‌های حقوق بشری مانند جنبش‌های حق به شهر (به‌ویژه پس از سال ۲۰۰۸ و بحران مالی و اقتصادی) سبب شده‌اند که تحولات بسیاری در موضوع حکمرانی محلی در شهرها پدید آید که نمونه آن را می‌توان در برزیل و ایتالیا (Pindell, 2008, p.70; Mattei & Quarta, 2015, p.307) یافت که تغییراتی در دو بعد نظری و قانونی ایجاد شد تا حدی که استیفای حق به شهر برای شهروندان سهولت یافت. حق مذکور یکی از آن حق‌هایی است که نه در سطح ملی، بلکه در سطح جهانی و در خلال جنبش‌های حقوق بشری پیگیری شده؛ بدین معنا که هویت‌های فراملی جدیدی ایجاد شده‌اند که نشان از تقلیل مفهوم سرزمینی دولت دارند، زیرا چارچوب ملی نتوانسته است در این زمینه کارایی لازم را داشته باشد و افراد را وادار کرده است تا خارج از مرزهای کشورها و ملیت خود در پی استیفای حق خود باشند. وجود چنین جنبش‌هایی نشان می‌دهد حس وحدت و انسجام ملی که اساس مشروعیت حاکمیت دولت را تشکیل می‌داده، جای خود را به وحدت و انسجام فراملی داده است که می‌تواند دولت‌ها را تحت فشار قرار داده تا در جهت حکمرانی مبتنی بر پایداری، توسعه پایدار و استیفای حق‌های افراد حرکت کنند. این مهم از دو طریق محقق می‌شود: نخست، طرح برداشت‌های نوین از حکمرانی مانند حکمرانی مبتنی بر پایداری و دوم، معرفی تعهدات الزام‌آور جدید و درعین‌حال، انجام این تعهدات نیازمند قالب‌های نوین حکمرانی است. درنهایت، باید دانست جنبش‌های حقوق بشری و به‌کارگیری الگوی حکمرانی مبتنی بر پایداری در چارچوب روند جهانی شدن حقوق بشر مانند حق به شهر، نقش بارزی در تحول عملکرد دولت‌ها در ارتباط با اداره جوامع و تغییر کارکرد حاکمیت‌ها داشته است.

نهم، «حکومت‌های محلی در سال‌های اخیر اهمیت تازه‌ای یافته‌اند. دموکراسی‌خواهی در بسیاری از نقاط جهان دلیل چنین امری است؛ زیرا اساس دموکراسی، خودگردانی محلی است. اگر دموکراسی در این سطح از حکمرانی عمل نکند، احتمالاً در سطوح بالاتر تعامل میان شهروندان و نمایندگانشان نیز کارایی نخواهد داشت. به‌علاوه، حکومت‌های محلی کلید ارائه اساسی‌ترین خدمات انسانی را در دست دارند و حکومت‌های ملی در اجرای برنامه‌هایی که باید به‌صورت محلی پایه‌گذاری و مدیریت شوند، مهارت ندارند» (نادر آبادی و دیگران، ۱۳۹۲: ۴۴)؛ بنابراین، استیفای حق به شهر یکی از سازوکارهای ارائه اساسی‌ترین خدمات انسانی در محیط شهری است که حکمرانی محلی را در این زمینه یاری می‌کند، زیرا ضمن تعیین حدود خدمات، اساس مشارکت و استحقاق افراد را فراهم می‌آورد.

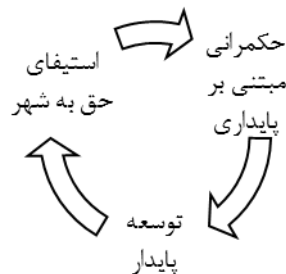
ب- رابطه میان حق به شهر و حکمرانی به چند دلیل دوسویه است:

نخست، فقدان حکمرانی مبتنی بر پایداری سبب ایجاد برخی عواقب منفی مانند از بین رفتن مشروعیت و پشتیبانی مردم از اصلاحات، تولید کالاها و خدمات بی‌کیفیت، بی‌ثباتی چارچوب‌های حقوقی و تنظیمی و اتلاف و عدم تخصیص منابع و افزایش فساد است که با تضییع حق به شهر یا سایر حق‌های شهروندان مساوی است.

دوم، عدم استیفای حق به شهر مانع از حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌شود و در مقابل، از روش‌های دستیابی به حکمرانی مذکور هم می‌توان احترام به حقوق شهروندان مانند حق به شهر را برشمرد که قبلاً به آن اشاره نشده است.

سوم، با بررسی تحولات مدیریت شهری از دهه ۱۹۸۰ می‌توان اذعان کرد «گذر از مدیریت متمرکز به مدیریت محلی و شهری در دستور کار قرار گرفته که شامل نکات محوری مانند پایبندی به اصول و پاسخگویی، مشارکت مردم، مشورت‌های جامعه محلی، بودجه‌ریزی مشارکتی، برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه و استراتژی‌های توسعه شهری است» (مرد علی و شهسواری، ۱۳۹۴: ۵۹۳)؛ بنابراین، حرکت به سوی حکمرانی مبتنی بر پایداری آغاز شده و استیفای حق به شهر نیز تا حدی در برخی حوزه‌ها مانند مشارکت مردم محقق شده است؛ اما هنوز هم راه زیادی برای استیفای این حق و اجرای حکمرانی مبتنی بر پایداری وجود دارد که حرکت هماهنگ این دو باهم می‌تواند تحقق و اجرای هر دو را تسریع نماید.

چهارم، الگوی حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌تواند نظریه نوین در جهت تضمین حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شهروندان و در یک کلام مطالبات جمعی آنان باشد، زیرا این حق‌ها در زمره حق‌های مثبت خواهند بود که تحقق آن‌ها نیازمند مداخله جدی دولت‌ها هستند. به علاوه، این حق‌ها، حق‌های جمعی هستند که استیفای آن‌ها در گرو وجود حکمرانی مبتنی بر پایداری است.

شکل ۱- مدل ارتباط میان حکمرانی مبتنی بر پایداری، توسعه پایدار و استیفای حق به شهر

نقش حکمرانی مبتنی بر پایداری در تحقق و استیفای حق به شهر

حکمرانی مبتنی بر پایداری به چند روش می‌تواند به استیفای حق به شهر کمک نماید:

الف- رفع ابهام‌های مربوط به حق به شهر

مرحله نخست: تعیین صاحبان حق به شهر

هرچند یکی از اشکال‌های اساسی به حق به شهر و به‌طور کلی حق‌های نسل سوم یا حق‌های جمعی، این است که «صاحب حق، معانی متفاوتی همچون فرد، مردم و انسانیت را در برمی‌گیرد» (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹: ۶۸)؛ اما باید دانست که این اشکال می‌تواند از طریق حکمرانی مبتنی بر پایداری در کشورهای دیگر حل شود و در کشور ما و بر اساس قانون و شرع اسلام پیش‌از این حل شده است؛ اما در فرض فقدان راهکار شرعی و قانونی برای آن، حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌تواند از طریق رسمیت بخشیدن به مطالبات جمعی شهروندان در خلال گروه‌ها، انجمن‌ها و غیره این مهم را محقق گرداند.

مرحله دوم: تعیین محتوا و ابعاد حق به شهر

یکی دیگر از اشکال‌های حق به شهر و حق‌های مشابه آن، موضوع و محتوای این حق است که «بسیار پرحجم، گسترده و غیر منجز هستند» (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹: ۶۸). برای حل این مشکل نیز حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد، به این نحو که با وام‌گرفتن از اصول و معیار حکمرانی مبتنی بر پایداری به صورت عام و اصول و معیار حکمرانی محلی می‌توان ابعاد مختلف حق به شهر را معین نمود. آنچه در مطالب فوق به‌عنوان محتوای حق به شهر با رجوع به قوانین به دست آمد، نیز برخاسته از حکمرانی گذشته بوده است که با ورود حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌تواند فرایند تعیین ابعاد حق به شهر را دقیق‌تر نماید. اکثر ابعاد برشمرده شده با یکی از این اصول در ارتباط معنایی مستقیم یا غیرمستقیم هستند و برخی دیگر نیز باتوجه به این اصول قابل تعیین خواهند بود.

مرحله سوم: ایجاد قابلیت تقابل

«منظور از قابلیت تقابل آن است که دارنده حق این امکان را دارد تا حق خود را در دادگاه مطالبه کند. سؤال در این باره آن است که در مقابل چه دستگاه قضایی یا اداری به طور مشخص می‌توان مدعی و مطالبه‌کننده آن بود؟» (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹: ۶۸-۶۹) حکمرانی

مبتنی بر پایداری می‌تواند با ایجاد سازوکاری در درون خود این امر را محقق کند، به‌ویژه در موضوع حکمرانی محلی و حق به شهر که متعهد آن بیشتر شهرداری‌ها و نهادهای مشابه هستند، با ایجاد ساختاری اداری زمینه را برای رسیدگی به شکایات شهروندان آماده ساخت و با برقراری ارتباط با دستگاه قضایی زمینه ارسال پرونده‌ها به دادگاه‌ها و رسیدگی قضایی آن را فراهم کرد؛ اما درجایی که متعهد یکی از ابعاد حق به شهر خود دولت باشد، می‌توان با رعایت اصل تفکیک قوا که در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (اصل ۵۷ قانون اساسی) پذیرفته شده است، پرونده‌ها را به دادگاه‌های مربوطه ارجاع داد تا در چارچوب عدالت به آن‌ها رسیدگی شود.

مرحله چهارم: لحاظ ضمانت اجرای سازمان یافته

ضمانت اجرای سازمان یافته برای برخورداری یا احیای این حق لازم است؛ همان‌طور که حق به محیط زیست، حق به صلح و حق به توسعه نیز فاقد ضمانت اجرا هستند (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹: ۶۹). هرچند منظور ژان ریورو^۱ از ضمانت اجرا، بیشتر ضمانت اجرای بین‌المللی است، اما نباید فراموش کرد که هدف از ضمانت اجرای بین‌المللی، ایجاد ضمانت اجرا در داخل کشورها است؛ بنابراین، می‌توان این فرایند را معکوس کرد و با حکمرانی مبتنی بر پایداری و طراحی سازوکارهای اجرایی برای آن، ضمانت اجراهای اجرای حق به شهر را داخل کشور تنظیم و مقرر نمود.

ب- ایجاد شرایط استیفای حق به شهر از طریق دستیابی به اهداف حکمرانی مبتنی بر پایداری

هدف نخست: تقویت و بهبود دموکراسی

تحقق حکمرانی مبتنی بر پایداری می‌تواند زمینه تحقق نظام‌های مردم‌سالار و سپس مشارکت مردمی را در کشورهای جهان فراهم آورد تا استیفای حق به شهر و سایر حق‌ها برای شهروندان تحقق یابند. این مرحله را می‌توان مقدمه مرحله دوم دانست که به‌صورت غیرمستقیم استیفای حق به شهر را تضمین می‌کند. البته در کشور ایران که مردم‌سالاری دینی حاکم است، حرکت از نظریه‌پردازی به‌سوی عمل‌گرایی باید آغاز شود تا در فرایندها و رویه‌ها و تشکیلات و سازمان‌ها، تغییرات جدی را برای استیفای حق‌های جمعی شهروندان چون حق به شهر شاهد بود.

هدف دوم: تقویت و بهبود مشارکت مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد

از آثار حکمرانی مبتنی بر پایداری، افزایش مشارکت مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در اداره امور است که شش سیاست برای تحقق آن برشمرده شده است: حق رأی همگانی، رفع تبعیض در قوانین و مقررات، گسترش سازوکارهای مشورتی دولت، حمایت از سازمان‌های جامعه مدنی، پیشگیری از برخورد تبعیض‌آمیز با شهروندان در ارائه خدمات عمومی و جبران محرومیت‌های پیشین (نقیبی مفرد، ۱۳۸۹: ۱۴۱). همان‌طور که پیش‌ازاین بیان شد، یکی از ابعاد حق به شهر، مشارکت است که با شش سیاست فوق امکان تحقق خواهد یافت و سایر ابعاد حق به شهر نیز به‌صورت غیرمستقیم و از طریق مشارکت در امور محقق خواهند شد.

هدف سوم: تقویت و بهبود پاسخگویی و مسؤولیت پذیری

پاسخگویی و مسؤولیت پذیری دولت‌ها می‌تواند نقش بسزایی در تضمین و استیفای حقوق افراد مانند حق به شهر داشته باشد. در حوزه حکمرانی محلی نیز الزام گردانندگان امور در شهرها به پاسخگویی می‌تواند مانع از تضییع حقوق شهروندان در زمینه حکمرانی محلی و مدیریت شهری شود.

هدف چهارم: افزایش شفافیت و کنترل فساد

افزایش شفافیت سبب ایجاد آگاهی شهروندان از امور شهری می‌شود که در نتیجه، زمینه مشارکت افراد را در این امور فراهم می‌آورد و کنترل فساد ارتباط مستقیم با استیفای حقوق شهروندی به‌ویژه حق به شهر دارد، زیرا نخستین اثر کنترل فساد، تحقق و اجرای عدالت است که دقیقاً به نحوه استیفای حق‌ها مانند حق به شهر بازمی‌گردد.

هدف پنجم: قانون‌مداری

حاکمیت قانون یا قانون‌مداری، رکن رکن استیفای حق‌هایی چون حق به شهر است. قانون‌مداری در دو مرحله می‌تواند به استیفای حق به شهر کمک نماید: نخست، وضع و تصویب قوانین مناسب و دوم، اجرای عادلانه قانون و پیشگیری از استبداد و خودسری حاکمان در تصمیم‌گیری‌های حکومتی در رتبه نخست و حکمران محلی در رتبه دوم.

^۱ - Jean Rivero

هدف ششم: برقراری نظام قضایی و دادرسی عادلانه

یکی از ارکان اصلی احترام به حقوق افراد مانند حق به شهر، برقراری نظام قضایی و دادرسی عادلانه است که به صورت مستقیم به حکومت ارتباط دارد و سازمان‌های درون حکومت در این زمینه نقش چندانی ندارند و فقط در مرحله تشکیل پرونده و اعلام جرم می‌توانند مؤثر واقع شوند. مرحله اعلام جرم نیز نیازمند تشکیلات مناسبی است که توسط هر دولت باید در بدنه خود به هر ترتیب ملاحظه شود، مانند موضوع حق به شهر و سازمان‌های مرتبط به آن مانند شهرداری‌ها.

نتیجه‌گیری

سکونت در شهر، تعهداتی را برای مدیران شهری و حقوق و تکالیفی را برای شهروندان به همراه دارد؛ اما آنچه در این پژوهش مورد بررسی است رابطه و نسبت حق به شهر و اصول، نقش و اهمیت حکمرانی مبتنی بر پایداری است. حق به شهر، امری اعتباری است که متعلق آن شهر و امکانات مادی و معنوی درون آن است که دارای محتوا و ابعاد زیادی است. هرچند از دو مصداق حق مشارکت و حق اختصاص به صورت مشخص برای محتوای حق به شهر نام برده شده است، اما می‌توان ابعاد دیگری را هم برای آن برشمرد که همگی در سایه دو مصداق فوق قابلیت تحقق خواهند یافت. به این ترتیب، می‌توان ادعا کرد که حق اختصاص دارای جزئیات فراوانی است که توسط عرف خاص (معماری و شهرسازی) تعیین خواهد شد.

حکمرانی مبتنی بر پایداری از طریق ترکیب متناسب سه بعد اقتصادی، اجتماعی و محیطی و همچنین از طریق تعیین ساختارهای مناسب حاصل می‌شود و اصول آن شامل پاسخگویی، توجه به معیارهای چندگانه، پیشگیری، مدیریت انعطاف‌پذیر، مشخص کردن کلیه هزینه‌ها و مشارکت است. این نوع از حکمرانی، حکمرانی خوب یا مطلوب را نیز در خود گنجانده است.

رابطه میان حکمرانی مبتنی بر پایداری با استیفای حق به شهر رابطه‌ای دوسویه است که هر دو طرف در کنار هم می‌توانند تحقق یکدیگر را رقم بزنند. حکمرانی مبتنی بر پایداری با رفع ابهام مربوط به حق به شهر با طی مراحل چون تعیین صاحبان آن، تعیین محتوا و ابعاد آن، ایجاد قابلیت تقابل و لحاظ ضمانت اجرای سازمان‌یافته و همچنین، ایجاد شرایط استیفای حق به شهر از طریق دستیابی به اهداف حکمرانی مبتنی بر پایداری مانند تقویت و بهبود دموکراسی، تقویت و بهبود مشارکت مردم، تقویت و بهبود پاسخگویی، افزایش شفافیت و کنترل فساد، قانون‌مداری و برقراری نظام قضایی و دادرسی عادلانه و حکمرانی محلی در جهت استیفای حق مذکور گام برمی‌دارد.

منابع

- آخوند خراسانی، محمد کاظم (۱۴۰۶). *حاشیه المکاسب*. تهران: وزارت ارشاد اسلامی.
- اراکی، محمدعلی (۱۴۱۵). *کتاب البیع* (جلد ۱). قم: اسماعیلیان.
- امامی، سید حسن (۱۳۶۳). *حقوق مدنی* (جلد ۴). تهران: اسلامیة.
- انصاری، مرتضی (۱۴۲۰). *المکاسب* (جلد ۳). قم: مجمع الفکر اسلامی.
- بحر العلوم، سید محمد (۱۴۰۳). *بلغه الفقیه*. تهران: مکتبه الصادق ^{علیه السلام}.
- براتی، ناصر، ثامن، امیر (۱۳۹۴). «شهر آموزش دهنده؛ ضرورت‌ها و راهکارها». نوشتارهایی در باب مدیریت شهری و حکمرانی خوب شهری. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۹-۲۳.
- پور داداش، امیر و دیگران (۱۴۰۲). «ارزیابی نقش حکمروایی خوب در تحقق توسعه پایدار منطقه آزاد ارس». *فضای شهری و حیات اجتماعی*، ۲(۷)، ۲۱-۳۹.
- پورمحمدی، محمدرضا و سعادت‌جو، مه‌ری. (۱۴۰۳). «ارزیابی ابعاد رویکرد توسعه پایدار شهری در بهبود فضاهای سبز شهری (نمونه موردی: منطقه ۱۰ کلانشهر تبریز)». *فضای شهری و حیات اجتماعی*، ۳(۸)، ۴۴-۱۹.
- حبیب‌نژاد، سید احمد، خسروی، احمد (۱۴۰۱). «حق به شهر و امکان شناسایی آن در نظام حقوقی ایران». *مطالعات حقوق عمومی*، ۵۲(۱)، ۱۸۳-۱۶۳.
- حسینی حائری، سید کاظم (۱۴۲۱). *فقه العقود* (جلد ۱). قم: مجمع اندیشه اسلامی.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۲). *ترمیمولوژی حقوق*. تهران: گنج دانش.
- جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۰). *حقوق اموال*. تهران: گنج دانش.
- زاهدی، شمس السادات، ابراهیم‌پور، حبیب (۱۳۹۱). حکمرانی مبتنی بر پایداری (با تأکید بر حفاظت محیطی). تهران: سمت.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۷). *فلسفه حقوق* (جلد ۳). تهران: شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲). *مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران*. تهران: سهامی انتشار.
- کامیار، غلامرضا (۱۳۸۲). *حقوق شهری*. تهران: مجد.
- کامیار، غلامرضا (۱۳۹۶). *حقوق شهری و شهرداری*. تهران: مجد.
- کامیار راد، ساناز و دیگران (۱۴۰۰). «حق بر شهر». پژوهش حقوق عمومی، ۲۲(۷۰)، ۲۵۰-۲۸۲.
- مرد علی، محسن، شهسور، محمدعلی (۱۳۹۴). «شاخص‌ها و ابزارهای سنجش رضایت شهروندان از شهرداری تهران». نوشتارهایی در باب مدیریت شهری و حکمرانی خوب شهری. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۵۸۴-۶۱۴.
- مظهری، محمد (۱۴۰۳). *حقوق شهری*. تبریز: یانار.
- ملک‌نیا، محبوبه (۱۳۹۴). «نقش آموزش‌های شهروندی بر توسعه شهر الکترونیک». نوشتارهایی در باب مدیریت شهری و حکمرانی خوب شهری. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، ۲۵-۵۵.
- موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۴۲۱). *البیع* (جلد ۱). تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خویی، سید ابوالقاسم (بی‌تا). *مصباح الفقاهه فی المعاملات* (جلد ۲). قم: داور.
- نائینی، محمدحسین (۱۴۱۸). *منیه الطالب* (جلد ۱). قم: اسلامی.
- نادر آبادی، طیب، قلیچ، مرتضی، رضائی، محمدعلی (۱۳۹۲). *قابلیت‌های کلیدی برای بهبود حکمرانی محلی*. تهران: تیسرا.
- نقیبی مفرد، حسام (۱۳۸۹). *حکمرانی مطلوب در پرتو جهانی‌شدن حقوق بشر*. تهران: شهر دانش.
- Fisher, Robert et al. (2013). "We are radical: The right to the city alliance and the future of community organizing". *Journal of Sociology and Social Welfare*, 40(1), 157-182.
- Harvey, David. (2003). "The Right to the City". *International Journal of Urban and Regional Research*, 27, 939-941.
- Harvey, David. (2008). "The right to the city". *The City Reader*, 6, 23-40.
- Holston, James. (2009). "Insurgent citizenship in an era of global urban peripheries". *City & Society*, 21(2), 245-267.

- Hearne, Rory. (2013). "Realising the "right to the city": Developing human rights based framework for regeneration of areas of urban disadvantage". *International Journal of Law in the Built Environment*, 5(2), 172-188-193.
- Gott, Gil (2016). "Race, right to the city and rescaled constitutionalism". *Charleston Law Review*, 10(2), 195-214.
- Idiculla, Mathew. (2020). "A Right to the Indian city? legal and political claims over housing and urban space in India". *Socio-Legal Review*, 16(1), 1-25.
- Isar dos Santos Gomes, Ana. (2018). "The right to the city from legal and sociological perspective". *DIREITO GV Law Review*, 14(2), 492-512.
- Lefebvre, Henri (1996). **Writings on Cities**. London: Wiley-Blackwell.
- Layard, Antonia (2012). "Property paradigms and place-making: right to the city; right to the street". *Journal of Human Rights and the Environment*, 3(2), 254-272.
- Mattei, Ugo & Quarta, Alessandra (2015). "Right to the city or urban commoning: Thoughts on the generative transformation of property law". *Italian Law Journal*, 1(2), 303-326.
- Pindell, Ngai (2006). "Finding right to the city: Exploring property and community in Brazil and in the United States". *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, 39(2), 435-480.
- Pindell, Ngai (2008). "The Right to the City". *Harvard Blackletter Law Journal* 24, 69-72.
- Purcell, Mark. (2002). "Excavating Lefebvre: The right to the city and its urban politics of the inhabitant". *GeoJournal*, 58, 99-108.